

Anders Sørensen Vedels Ribebeskrivelse.

Ved *Sigvard Preben Skov.*

Anders Sørensen Vedel¹⁾ er, som navnet røber, ikke født i Ribe, men i Vejle, alligevel er nu hans navn uløseligt knyttet til Ribe, hvor han gik i skole og iøvrigt boede størstedelen af sit liv, fra 1581 til sin død 1616. Blandt de faa værker fra hans haand, der naaede frem til trykken, er ogsaa en beskrivelse af byen Ribe, den hører vel ikke til hans betydeligere arbejder, men som et vidnesbyrd om forfatterens kærlighed til sin hjemby og som tekst til et af de ældste prospekter fra Ribe, er den alligevel af en vis interesse.

I.

Ved Frederik II's hof fandtes en kreds af adelsmænd, der begunstigede videnskaben og dens dyrkere; især var interessen for historien levende. Som ung slotsprædikant kom Vedel i forbindelse med denne kreds, hvis betydeligste navne var Johan Friis, Peder Oxe, Chr. Walkendorph, Arild Huitfeldt og Niels Kaas. Disse mænd fik en overordentlig indflydelse paa Vedel og gav ham de tilskyndelser til hans ar-

1) Hovedværket om A. S. Vedel er C. F. Wegeners biografi fra 1846, i noget udvidet form udgivet igen 1847 sammen med Vedels Saxooversættelse.

bejder, han ikke kunde undvære. Det er Johan Friis, der faar ham til at tage fat paa Saxooversættelsen, og da han er død, holder Peder Oxe ham fast ved arbejdet. Udgaven af de hundrede udvalgte danske Folkeviser skyldes dronning Sofie. Det er til disse

A. S. VEDEL

Efter Gemperlins maleri fra 1578 paa Frederiksborg.

to værker, at Vedels navn nu fortrinsvis er knyttet.

1578 fik Vedel expectance paa et prælatur ved Ribe domkirke, det skulde, ved at sikre ham økonomisk, give ham den nødvendige arbejdsro til at skrive den fuldstændige Danmarkshistorie, hvis program — paa latin — »Om den danske krønike at beskrive« han

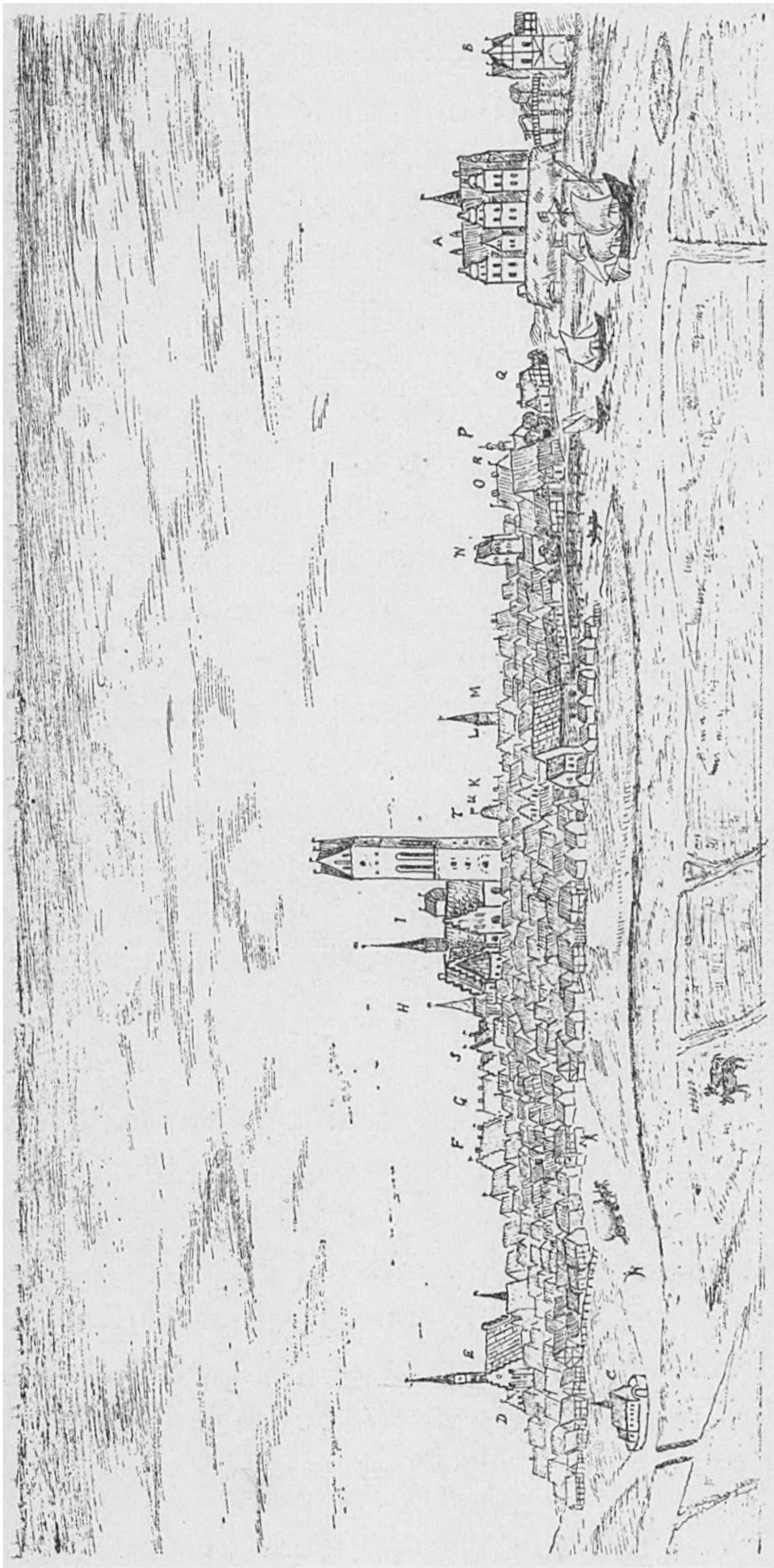
kort efter overrakte kansleren, Niels Kaas. Efter den udkastede plan skulde værket omfatte 22 bøger indledet med en chorografi og en etnografi, d. v. s. en landets og folkets beskrivelse. Vistnok blev etnografien udarbejdet, men derimod ikke chorografien¹⁾, trods gentagne rejser rundt i landet for at samle stof, som et excerpt heraf kan maaske Ribebeskrivelsen betragtes.

Ogsaa til den kom tilskyndelsen udefra, nemlig fra kansleren Niels Kaas, der her var mellemmand mellem Vedel og udgiveren af det store pragtværk, »Urbium theatrum«, køllnerkanniken Georg Braun.

Braun indtog i Kølln en lignende stilling som Vedel i Ribe. Han var uddannet i byens jesuitterkollegium, blev siden kannik og døde som dekan i 1621, 81 aar gammel. Som kannik havde han en agtet og vellønnet stilling, der gav ham tid og mulighed for udarbejdelsen af det store folioværk »Theatrum urbium totius orbis terrarum« (d. v. s.: Fremstilling af den ganske verdens byer). I dette værk findes kort og billeder, stukne i kobber og farvelagt, fra det meste af den da kendte verden med forklarende topografiske og historiske tekster. Foruden værkets store literære og kunstneriske værdi har det ogsaa en betydelig kildemæssig, idet mange af byprospekterne er de ældste, der findes. I dette værk er Danmark særdeles smukt repræsenteret, især takket være den holstenske adelsmand Henrik Rantzau²⁾, der gjorde Braun adskillige tjenester m. h. t. værket. Han lod selv udarbejde en beskrivelse af hertugdømmerne og skaffede de bedst mulige medarbejdere, der iblandt Jon

1) Ellen Jørgensen: Historieskrivning i Danmark indtil 1800, p. 99 (Khvn. 1931).

2) Brauns breve til Rantzau er bevarede; paa grundlag af disse har Johanne Skovgaard skrevet en afhandling om Georg Braun og Henrik Rantzau i „Festskrift til Johs. Steenstrup“ (1915).

Prospekt af Ribe fra slutningen af det 16. aarhundrede. Efter Braunius: Theatrum urbium.

Forklaring: A, det kgl. slot. B, slottets staldgaard. C, Krisli gravs kirke D dominikanerklostret. E, St. Cathrine kirke F, bispegaarden. G, St. Johannes kirke, H, St. Michaels kirke. I, domkirken. K, kathedralskolen. L, minoritternes klosterkirke. M, St. Peders kirke. N, St. Clemens kirke. O, korsbrødre gaarden. P, helligaandshuset. Q, borgporten. R, Podebusks gaard. S, Taarnberg. T, Vedels lille Uranienborg. U, byens raadhus.

Jensen Kolding, Marcus Jordan og Mogens Madsen¹⁾). Det er da ogsaa Rantzau, der, gennem Niels Kaas, opfordrer Vedel til at give en beskrivelse af Ribe.

Paa prospektet ser man domkirken rage højt op over byens lave tage, man ser østfronten med kors, apsis, tværskib og tagrytter rigtigt opfattede, og ligeledes det høje taarn med trekantsgavlene, der indtil 1595 prydede dette. Over tagrygningen ser man Mariataarnet med saddetag, der nedbrødes i slutningen af det 18. aarhundrede for først i 1893 at genopføres i prof. Ambergs udformning. St. Cathrine kirke havde endnu ikke faaet sit taarn — det opførtes først i 1617 — i stedet havde kirken en tagrytter over koret, som billedet viser. Hvad de øvrige kirker angaar, er det i høj grad tvivlsomt, om de eksisterede paa Vedels tid. Sikkert var da St. Clemens og St. Hans nedbrudt²⁾) ligesom den lille Kristi gravs kirke eller kapel ved Tvedaaen i byens nordlige udkant, hvorimod St. Peders kirke i forstaden nord for aaen først nedbrødes 1698; efter tegningen her har den hverken haft taarn eller apsis. Ogsaa minoritternes (graabrødrenes) klosterkirke, kendelig paa sit slanke spir, var nedbrudt kort efter reformationen.

Lige vest før byen knejser paa den høje borgs-banke slottet Riberhus med taarn og svungne renæssancegavle, om det virkelig har set ud som tegningen antyder — thi mere end antydninger giver den ikke — kan ikke afgøres, da slottets bygningshistorie er meget lidt kendt; det blev revet ned i slutningen af det 17. aarhundrede. Vedels egen bolig, Liljebjerget, er let kendelig paa sin kuppel, der rager op over ta-

1) Carl S. Petersen i „Ill. dansk Litteraturhistorie” I, p. 421 (Khvn. 1929).

2) Danske Kancelliregistranter 1535—1550 udg. af Kr. Erslev og W. Møllerup, p. 40 (Khvn. 1880—81).

tagene, den benævnes paa tegningen »det lille Uranienborg« efter vennen, Tycho Brahes berømte bolig.

Billedet virker særdeles livfuldt med kreaturerne ude paa engene, med hølæsset der kører ind i byen og med skibene paa Nipsaaen styrende ind i havnen, det ene endda en karavel, et tydeligt tegn paa byens betydning som søstad. Prospektet er maaske, som Kinch mener¹⁾, tegnet af Vedel selv, eller snarere blevet til under hans vejledning, og han har da ikke kunnet modstaa fristelsen til at faa indføjet billedet af de forsvundne bygninger, som var af historisk interesse: han kan have kendt folk, der huskede, hvordan de for et halvt hundrede aar siden nedrevne kirker havde set ud, men nogen synderlig kildeværdi kan man ikke tillægge disse rekonstruktioner. Prospektet er derved blevet en besynderlig blanding af Ribes udseende i begyndelsen og slutningen af det 16. aarhundrede. At der skulde eksistere et ældre forlæg er lidet sandsynligt, derimod er det foreliggende billede kilde for Ribeprospektet i »Sciographia Cosmica« fra 1678²⁾, der følgelig er endnu mere ukorrekt.

II.

Vedels brev er, da værkets læsekreds var hele Europa, affattet paa latin; med et par ubetydelige forkortelser kan det paa dansk gengives saaledes:

Til den stormægtige hr. Niels Kaas til Torupgaard, kongens kansler, fra Anders Vedel.

I har, stormægtige hr. kånslér, gennem den velbyrdige hr. Albert Friis³⁾, bedt om, at en beskrivelse af byen Ribe med det første maa blive Jer tilsendt. Her har I den tillige med en tegning, saaledes som

1) Kinch: Ribe Bys Historie eft. Reformationen (1884) p. 280.

2) C. Frank-Christensen i „Fra Ribe Amt“ VII p. 245 (1929), hvor ogsaa 1678-stykket er gengivet.

3) Albert Friis var lensmand paa Riberhus.

det er lykkedes kunstnerens haand at gengive den. Sikkert er Ribe værdigt til at blive gengivet i Georg Brauns Urbium theatrum, og dér sammen med flere andre byer komme til de fremmedes kendskab, og det er ikke sikkert, at byen Ribe, om den skal kappes med de nærliggende søstæder, staar tilbage for disse.

Denne danske by ligger i Jylland ved Nordsøens sydlige kyst omgivet af græsrigge, frugtbare og sunde egne.

Men hvis man drager mod nord eller nordvest møder man øde egne og ca. fire mil fra byen strækker sig store skove. Mod øst derimod vil man ikke savne afveksling i de skønne dalstrøg med strømrende aaløb, og hvor marker og skove stadig veksler. Herfra strækker sig de kgl. jagtindelukker lige til Østersøen.

Byen omslynges fuldstændigt af Nipsaaen, der helt lukker af for sydsiden og som paa nordsiden løber sammen med Tvedaaen, desuden løber den gennem byen, og deler den i tre dele, saa man med rette kan kalde den »Tripolis«¹⁾. Over disse aaløb fører broer bygget paa pæle, og det strømmende vand udnyttes af vandmøller. Vest for byen samles de forskellige aaløb atter i eet, der løber lige forbi det kgl. slot, snor sig i meandriske slyngninger gennem engene, som undertiden oversvømmes viden om, for omsider at forsvinde i havets skød. Dette frembyder en mil fra byen en bekvem red, dækket af en ørække, der strækker sig til begge sider og som kendes af sømanden under disse navne: Manø, Fanø, Før, Sild, Amrum og Helgoland. I havet driver adskillige nationer et meget givende fiskeri. Paa grund af tidevandets skiften og den lave kyst sker der næsten ved hvert jævndøgn store oversvømmelser. Byen kan da helt

1) d. v. s. »tre byer«.

indesluttet af en saadan stormflod, ja endog helt oversvømmes, saa kun byens højeste punkt, som paa dansk hedder Liljebjerget, rager op over vandet, hvor da byens ulykkelige indvaanere trænges sammen.

Hvornaar byen er grundlagt vil forfatteren lade staa hen; men sikkert er det, at den er de gamle cimbrers hjemstavn, nemlig dem som Ptolemæus kalder fundusier; ogsaa Tacitus¹⁾ anfører spor af dem ved havets bred — Ribe²⁾, paa hans tid, nemlig kort efter Kristi fødsel.

I Ribe fik den kristne religion sit første faste sæde i disse egne. Den førtes hertil fra England og ved Liufdags³⁾ iver rejstes her den første bispekirke; han foretog den hellige daabshandling ved bredderne af den strømmende Nipsaa, i hvilken han ogsaa siges at have opnaaet martyriets krone. Kirken, der rejstes i Ribe, var den første efter Slesvig, den var tarvelig og kunstløs fra begyndelsen, men er i tidens løb stadig blevet forskønnet, saa den nu ikke staar tilbage for nogen kirke, hverken her i landet eller i andre lande. Den er blevet forsynet med dristige hvælvinger og koret kunstfærdigt udsmykket. En mængde søjler hugget i granit knejser i rank styrke. Den skønne bygning er opført i en imponerende størrelse, og da især taarnet, som er bygget dels af tegl og dels af hugne kvadre, og hvis mure naar en højde af 106 af vore alen. Her oppe fra er der en vid udsigt, man kan se indtil 6 mil fra byen. Omegnens krongods er nu tillagt et theologisk lektorat og kathedralskolens bibliothek. Bispen i Ribe staar i spidsen for det største stift i hele Danmark, omfattende 284 kirker. Her

1) Tacitus har i sit skrift fra 98 e. v. t. om germanerne omtalt Danmark; det første Danmarkskort giver Ptolemæus (levede i 2. aarh. e. v. t.) i sin geografi.

2) Ribe benævnes paa latin altid Ripa, der betyder strandbred.

3) Friseren Liufdag var den første biskop i Ribe, indviet 948.

i byen blev ogsaa landets første bogtrykkeri oprettet¹⁾. Ældst er ogsaa vort kannikesamfund²⁾, hvis medlemmer, som privilegierne viser, er ligestillede med rigets adel. De høje danske konger har stadig bekræftet borgernes love og kommunale beslutninger, og disses udførelse overvaages alvorligt og strengt af byens velvise magistrat, der herfor kunde fortjene palmens pris. Herom findes det ordsprog, at ialtfald Riberret skeler ikke til andre hensyn end strengthed og retfærdighed. Byens borgere har en sund begavelse og en ordentlig levemaade, det regnes almindeligt for en skændsel ikke at tjene Gud tilbørligt. Byens kvinder, gifte som ugifte, er jævne og ærbare i deres færden og med en vis medfødt alvor i væsen.

Høje kansler; i overensstemmelse med Jeres vilje og befaling, som jeg helt undergiver mig, har jeg her ladet uomtalt det, som jeg har behandlet udførligt andre steder, og blot givet det tilstrækkelige for læseren.

III.

Det, Vedel her har ladet uomtalt, kendes fra Peder Terpagers »Ripæ Cimbricæ«. Peder Terpager er født i Ribe og levede sin meste tid i denne sin højt elskede fødeby, hvor han beklædte det af Vedel i det foregaaende nævnte theologiske lektorat. Han var en flittig samler, især af alt, hvad der vedrørte Ribe, og herom handler da ogsaa hans hovedværk »Ripæ Cimbricæ« (den jyske by Ribe), en paa latin affattet historisk og topografisk skildring, der udkom 1736, hertil knytter sig saa en samling af indskrifter fra Ribe. »Inscriptiones Ripenses« fra 1702.

1) Ikke rigtigt. De første bøger her i landet tryktes i Odense 1482.

2) Kannikesamfundet i Ribe stiftedes 1145 og var saaledes yngre end Lund, Roskilde og Viborg.

Om tilføjelserne til Vedels Ribebeskrivelse siger Terpager¹⁾, at de er skrevet ud af salig Vedels egenhændige brev omhandlende byen Ribe, og at de mangler i det brev, som forfatteren sendte til kansleren Niels Kaas, og som er udgivet af Braun i *Theatrum urbium*. Da de saaledes ikke kom offentlig frem, og dog forekom ham værdige til at komme for dagens lys, lod han dem trykke i sit værk, og de skal da ogsaa anføres her:

Anders Vedel har ikke ilde sammenlignet byens form med det menneskelige legeme. Som fødder kan man opfatte engene, hvorfra man kommer ind i byen over en bro i umiddelbar nærhed af den for faa aar siden nedrevne Kristi gravs kirke, til højre har man da kirken, der var helliget St. Peder, men som ikke mere bruges til gudstjeneste og som nu blot værnes af sin graa ældes ærværdighed²⁾; ligeledes til højre har man havnen, der, efter at have blomstret i aarhundreder, nu lider tilbagegangens onde skæbne efter krigens ulykker og de følgende tiders nød og elendighed. Gaar man over endnu en bro og gennem et murstenstaarn med en prægtig port ligger selve byen aaben foran een. En gade med høje og pragtfulde huse paa begge sider kan man opfatte som byens stærke og kraftige skinneben. Gaar man videre over endnu en bro, kommer man til torvet, der er byens bryst, i hvilket domkirken er hjertet. Til begge sider strækker sig herfra to gader ligesom arme, hvorfra der udløber gyder i mange retninger, som haandens fingre. Taarnporten, der afslutter byen mod syd, er den ene skulder og slottets port den anden, og her

1) Ripæ Cimbricæ p. 19 (Flensborg 1736).

2) Pietet kunde nu ikke redde kirken; ved nedbrydningen forbeholdt kongen sig blytaget. Danske Kancelliregistranter 1535—50, p. 384.

møder man da »Acropolis« eller det kgl. slot, der med rette kan siges at være byens hovede. Det knejser op over den vold og vandfyldte grav, der omgiver det, dets udseende er vel ikke særlig imponerende, derimod er det et solidt og velbefæstet værn.

IV.

Terpager citerer ofte Vedels brev: om forklaringen af navnet Ribe, Ptolemæus og Tacitus' formodede kendskab til byen, Liufdags virksomhed, byens tredeling, domkirkens 106 alen høje spir, ordsproget om Riber ret, Liljebjerget som tilflugtssted under oversvømmelser og oprettelsen af landets ældste bogtrykkeri. Da Terpager imidlertid ogsaa, hvor han kan, citerer Svanning, Vedels forgænger som historiograf, kan man iagttage, at Vedel ofte støtter sig paa denne sin forgængers resultater.

Vedels sammenligning mellem det menneskelige legeme og byens form, vil man vel nok kalde søgt, blot for domkirken som hjertet og slottet som hjernen kan billedet siges at være rammende. Vedel er betaget af byens høje alder, og at den har været hjemstavnen for de vilde cimbrer, som han identificerer med den stamme Ptolemæus kalder eudusier — fundusier er en fejlskrivning¹⁾. Nu ved vi imidlertid, at cimbrerne havde hjemme i Himmerland, og at eudusier betyder jyder, og da vistnok netop beboerne af kystlandet mellem Skern aa og Rejsby aa²⁾; her støttes Vedels antagelse altsaa af den nyere forskning.

Den af Vedel selv foretagne forkortelse af sin Ribebeskrivelse maa siges at være heldig, han ude-

1) Gudmund Schütte: Ptolemy's maps of northern Europe, p. 19 (Khvn. 1917).

2) Vilh. la Cour i Det danske Folks Historie I, p. 227 (Khvn. 1927).

lader den noget tvivlsomme sammenligning med det menneskelige legeme og den sørgmodige beklagelse af havnens tilbagegang, der jo heller ikke stemte særlig godt med tendensen: at vise, at Ribe ikke stod tilbage for de nærliggende søstæder. Sikkert har Anders Vedel i dette værk, der spredtes over det ganske Europa villet propagandere for sin by. Selve skildringen er forøvrigt præget af hans humanistiske dannelse, han bruger klassiske billeder, aen snoer sig i meandriske slyngninger, dalstrøgene øst for byen er skønne som den græske Tempedal og Riberhus benævnes »Acropolis«. Som en pudsig kontrast til disse klassiske navne staar de gudfrygtige borgermænd og deres dydsirede kvinder, der alle lever den strenge Riberret efterrettelig.

Ribebeskrivelsen er trykt i: *Urbium mundi theatrum quintum*. Auctore Georgio Braunio Agrippinate, p. 33—34; og tilføjelserne er trykt i *Ripæ Cimbricæ seu urbis Ripensis in Cimbrica sitæ descriptio per Petrum Terpager*, p. 18—19.